

Dr hab. Honorata Jakuszko,

Emerytowany prof. UMCS

Ocena dorobku naukowego oraz aktywności dydaktycznej, organizacyjnej i popularyzatorskiej ks. dra Dariusza Kucharskiego w postępowaniu o uzyskanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia

1. Ogólna charakterystyka Habilitanta

Ks. dr Dariusz Kucharski uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w r. 2002 na podstawie rozprawy *Spór o przedmiot poznania. T. Reida krytyka podstaw filozofii G. Berkeleyya*. Był wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym w Łodzi, Łowiczu i Płocku, na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW w Warszawie, w Instytucie Teologicznym w Łodzi, w Podyplomowym Studium Filozoficznym w Łodzi, organizowanym przez KUL. Pełnił ważne funkcje, m. in. prorektora Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi (2002-2011), był p/o Kierownika Katedry Historii Filozofii Nowożytnej i Współczesnej na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW w Warszawie.

Jako główne osiągnięcie naukowe ks. dr Kucharski wskazał monografię pt. *Racjonalność wiary w ujęciu Henry'ego More'a. Między teologią kalwińską a platonizmem z Cambridge* (Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2020, s. 256). Na pozostały dorobek naukowy składa się 11 artykułów naukowych: w czasopismach, takich jak „Ruch Filozoficzny” (*Problem poznania umysłu w filozofii George'a Berkeleyya, Filozoficzne i teologiczne podstawy atomistycznej koncepcji materii w ujęciu Henry'ego More'a*), „Studia z Historii Filozofii” (*R. Boyle vs. H. More on Acquirinig Knowledge. Religious Concerns of the Seventeenth-Century Philosophy in England*), „Studia Philosophiae Christianae” (*Sceptycyzm i dyskusja z nim w filozofii George'a Berkeley'a i Thomasa Reida, Common sense jako uzasadnienie berkeleyowskiej tezy immaterialistycznej, Natura przedmiotu spostrzeżenia zmysłowego w ujęciu Thomasa Reida, Samuela Duclosa krytyka filozofii korpuskularnej Roberta Boyle'a. Spór o koncepcję „chemii”, Henry More i Isaac Newton o działaniu materii – kontekst neoplatonowski*) „Roczniki Filozoficzne” (*Problem „jakości ukrytych” w XVII-wiecznych dyskusjach nad istotą świata materialnego*), „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem

pojęć filozoficznych” (*Hobbesa krytyka metody eksperymentalnej Boyle’a*), „Studies in Science and Theology. Biennial Yearbook of the European Society for the Study of Science and Theology” (*God’s Presence and Activity in the Natural World: The Neoplatonic Tradition within Modern Natural Philosophy in Great Britain*); 3 rozdziały w monografiach zbiorowych (*The Conception of Sensory Perception and Scientific Research (The Theory of Sign within Philosophy of G. Berkeley and T. Reid)*, *Wpływ badań alchemicznych na rozwój poglądów Roberta Boyle’a*, *God’s relationship to the World in George Berkeley’s Presentationalism*), a także współredakcja i współautorstwo przekładu 1 monografii: George Berkeley, *Eseje z The Guardian oraz kazania*.

Ks. dr Kucharski jest wykonawcą w projekcie badawczym NPRH, *Universalialia 2.2.*(8), nr 22H18017287 pt. *Filozofia brytyjska XVII i XVIII wieku* realizowanym pod kierunkiem prof. dra Adama Grzelińskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 2020-2025.

Ks. dr Kucharski wygłosił 22 referaty na konferencjach, w tym 15 ogólnopolskich i 7 międzynarodowych zarówno organizowanych w Polsce przez UMK i UKSW, jak też w ośrodkach zagranicznych, takich, jak: Lyon Catholic University (referat *God’s Presence and Activity in the Natural World. Neoplatonic Tradition within the Modern Natural Philosophy in Great Britain*) czy Comillas Universidad Pontificia w Madrycie (referat *Henry More’s (1614-1687) Platonic model of justifying the rationality of religious beliefs as a response to Calvinist fideism*). Za szczególnie owocną uznać należy współpracę Habilitanta z Instytutem Filozofii UMK, organizującym przy współpracy zagranicznych podmiotów (Tartu University, International Berkeley Society, University of Aberdeen) konferencje międzynarodowe, takie, jak: „Berkeley and the Esse Est Percipi Principle” (referat *The relations between God and the Natural World*), “Berkeley, Kant and Modern Philosophical Debates” (referat *God and Human Knowledge. Some Aspects of the More-Boyle Discussion on Experimental Philosophy*), “Berkeley’s Philosophy after the Principles and Three Dialogues” (referat *Spirit of Nature and Metaphysics of Light. Some sources for Siris*), “Great Minds of the Interesting Times: Philosophy of the Scottish Enlightenment Workshop” (referat *Causality, Perception and Scientific Explanation within Philosophy of Thomas Reid*). Warto podkreślić tę aktywność, ponieważ dzięki temu dorobek Habilitanta zyskuje wymiar międzynarodowy, nie tylko ogólnopolski. Wspomniane przeze mnie konferencje w Lyonie i Madrycie były organizowane przez „European Society for the Study of Science and Theology”, którego członkiem jest Habilitant (od r. 2016 nawet członkiem zarządu). Godne odnotowania jest to,

że ks. dr Kucharski systematycznie uczestniczył w cyklu konferencji ogólnopolskich pt. „Filozofia XVII wieku – źródła i kontynuacje” (UMK 2012, UMCS 2013, KUL 2014, UwB 2015, Akademia Ignatianum 2017, UMK 2018), w konferencji „Znaczenie filozofii Oświecenia w kulturze europejskiej” (UMCS 2018, UMK 2019), w X i XI Zjeździe Filozoficznym i innych przedsięwzięciach naukowych. Dzięki wygłaszanym referatom stał się rozpoznawalny w grupie polskich badaczy historii filozofii nowożytnej. Współorganizował 7 konferencji oraz zorganizował 2 konferencje. W latach 2002-2011 był członkiem zespołu redakcyjnego „Łódzkie Studia Teologiczne” oraz od r. 2020 - sekretarzem redakcji czasopisma „Studia Philosophiae Christianae”.

Realizował wyjątkowo szeroką ofertę dydaktyczną na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej i Wydziale Teologicznym UKSW oraz Akademii Teologicznej w Warszawie. Prowadził translatorium z języka angielskiego, wykłady i ćwiczenia z historii filozofii, antropologii filozoficznej, wstępu do filozofii, filozofii Boga, filozofii przyrody, teorii poznania, filozofii nauki, historii filozofii przyrody i przyrodoznawstwa. Prowadził seminaria z historii filozofii i z filozofii nauki. Wygłaszał wykłady monograficzne pt.: Współczesne kierunki filozoficzne, Realizm bezpośredni w ujęciu Thomasa Reida, Realizm bezpośredni w ujęciu George’a Berkeley’a, Wybrane zagadnienia z historii nauki, Źródła filozofii immaterialistycznej George’a Berkeley’a, Tradycja platońska w nowożytnej filozofii brytyjskiej, Teologiczny kontekst racjonalizacji religii w XVII-wiecznej Anglii, Polish Brethrens Ideas Influence on the Philosophical Debate in 17th Century England, Christian Knorr von Rosenroth. Cabbala and Philosophy in the 17th Century. Był promotorem dwóch prac magisterskich i recenzentem 4 licencjackich. Jako przedstawiciel Wyższego Seminarium Duchownego uczestniczył w pracach komitetu organizacyjnego Łódzkiego Festiwalu Nauki, Techniki i Sztuki (2002-2011) popularyzującego naukę.

Z przedłożonych mi do oceny publikacji oraz wykazu tematów zajęć dydaktycznych wynika, że ks. dr Kucharski specjalizuje się przede wszystkim w zakresie filozofii brytyjskiej XVII i XVIII wieku (Thomas Reid, George Berkeley, Henry More, Robert Boyle, Isaac Newton, Thomas Hobbes, Benjamin Whichcote), co wymaga biegłej znajomości języka angielskiego. W dorobku Habilitanta znajdujemy potwierdzenie tego niezbędnego warunku, o czym świadczą publikacje i wystąpienia konferencyjne w języku angielskim, własne tłumaczenia tekstów źródłowych nieprzełożonych dotychczas na język polski, przekład fragmentów kazań Berkeley’a, a także wykłady monograficzne oraz translatorium z języka

angielskiego. Warto dodać, że studiowanie XVII-wiecznych tekstów angielskich stanowi dodatkowe wyzwanie, z którym Habilitant dobrze sobie poradził.

Oceniając rezultaty aktywności naukowej Habilitanta, warto podkreślić, że ks. dr Kucharski uczył się warsztatu historyka filozofii u prof. Jana Czerkawskiego, promotora jego pracy doktorskiej. Rekonstruując poglądy badanego filozofa, starał się o uwzględnienie kontekstu całej doktryny filozoficznej, często ulegającej pewnym modyfikacjom, a także klimatu intelektualnego danej epoki. Dążył do wydobywania na jaw ukrytych założeń filozoficznych, rodzajów argumentacji, trudności im towarzyszących oraz zamierzonych i niezamierzonych konsekwencji głoszonych tez filozoficznych. Uwzględniał szeroką bazę źródłową (oryginalne XVII-wieczne teksty anglojęzyczne) oraz obfitą literaturę przedmiotu aż po lata 90-te w. XX i w. XXI. Dostarczało mu to okazji do prezentacji nowego nastawienia badaczy np. do tradycji alchemicznych, do obiektywnej oceny zjawiska zwanego rewolucją naukową w czasach nowożytnych. Przytaczał różne interpretacje współczesnych badaczy głównie anglojęzycznych, (choć nie pomijał także polskich) dotyczące określonych zagadnień dyskutowanych żywo w XVII-wiecznej i XVIII-wiecznej Anglii (również na kontynencie), np. zagadnienia własności materii, natury przedmiotu percepcji zmysłowej, natury umysłu, metody eksperymentalnej i dedukcyjnej w badaniu przyrody, aktywnej roli Boga w świecie stworzonym, znaczenia zasad *common sense* w procesie poznawczym. Zestawiał ze sobą odmienne stanowiska filozofów (np. H. More'a i R. Boyle'a, H. More'a i I. Newtona, T. Hobbesa i R. Boyle'a, G. Berkeley'a i T. Reida), wykazując podobieństwa co do celu badań (np. odparcie sceptycyzmu) i różnice w rozumieniu ważnych terminów, np. *common sense* w myśli T. Reida i G. Berkeley'a oraz w formułowanych wnioskach, a także trudności interpretacyjne dyskutowane do dziś przez uznanych badaczy, np. psychologiczne lub „kantowskie” rozumienie zasad zdrowego rozsądku.

Każdy artykuł charakteryzuje się wyraźną strukturą (wprowadzeniem, wyodrębnieniem ważnych aspektów badanego problemu i zakończeniem), dbałością o precyzję terminologiczną z uwzględnieniem zmian znaczeniowych, jakim ulegały w historii filozofii pojęcia takie jak „ateizm”, zawiera próby oceny prezentowanych stanowisk pod względem konsekwencji myślowej, owocności, ewentualnie aktualności określonych zagadnień, np. semiotyczna koncepcja przyrody Berkeley'a. W kolejnych publikacjach coraz wyraźniej przebija się przekonanie, że nowożytna brytyjska filozofia naturalna stanowi konglomerat nauki, teologii i metafizyki, stąd warto przebadać (uwydatnić) przesądzające o

jej specyfice inspiracje neoplatonickie. Materiałem do badań są teksty późnego Berkeley'a (*Siris* 1744), I. Newtona (*The Immortality of the Soul* 1659), a zwłaszcza teksty H. More'a.

Oceniając dorobek Habilitanta, można stwierdzić, że prezentowane publikacje (w tym 4 w języku angielskim) przyczyniają się do wzbogacenia naszej wiedzy na temat nowożytnej brytyjskiej filozofii oraz genezy nauki nowożytnej rodzącej się w sporach między hylemorfizmem, korpuskularyzmem i „filozofią chemiczną”. Ukazują złudzenia nowożytnych filozofów, przyjmujących istnienie *prisca teologia*, co zostało zrewidowane w najnowszych badaniach nad hermetyzmem. Analizują zagrożenia dostrzegane przez filozofów nowożytnych, takie, jak: sceptycyzm, materializm, ateizm w ówczesnym rozumieniu tych terminów oraz mniej lub bardziej trafne strategie ich zwalczania.

Mimo że zasadniczym przedmiotem badań Habilitanta jest myśl brytyjska, pojawiają się także w jego wywodach nazwiska myślicieli francuskich (Samuel Duclos, Kartezjusz), a także niemieckich (Paracelsus, Daniel Sennert, Francis Merkury van Helmont). Włączenie owych wątków jest zasadne, ponieważ służy ilustracji ważnych ówczesnych sporów intelektualnych, które nie zamykały się w granicach jednego kraju.

Podsumowując, uważam, że dorobek naukowy Habilitanta (choć nie jest okazały pod względem ilościowym) świadczy o jego rozległej erudycji, o umiejętności strukturalizacji materiału badań, o rzetelnych analizach podejmowanych zagadnień, a także o komunikatywności prezentowanych wywodów, co ma ważne znaczenie także w dydaktyce.

2. Ocena głównego osiągnięcia Habilitanta

Nie ulega wątpliwości, że rozprawa *Racjonalność wiary w ujęciu Henry'ego More'a. Między teologią kalwińską a platonizmem z Cambridge* stanowi pierwszą na gruncie polskim monografią poświęconą poglądom More'a, uważanego przez współczesnych mu za jednego z najwybitniejszych filozofów angielskich, chociaż w okresie późniejszym zaliczanego raczej do myślicieli drugiego planu. W światowej literaturze przedmiotu można wskazać 3 anglojęzyczne monografie autorstwa J. Reida, D. Leecha i R. Crockera opublikowane w wieku XXI. Mam jednak wątpliwości, czy wspomniana monografia stanowi „próbę całościowego przedstawienia poglądów Henry'ego More'a” – jak stwierdza w autoreferacie Habilitant (s. 13), który w rozdziale trzecim pisze, że „Dziela More'a obejmowały niezwykle szeroki zakres zagadnień od metafizyki, etyki i filozofii naturalnej po egzegezę biblijną, teologię naturalną i mistyczną teozofię, w mniejszym wymiarze zajmował się również

epistemologią, psychologią, polityką, a nawet antropologią społeczną” (s. 75). Przedmiotem rozprawy nie są jednak wszystkie wymienione zagadnienia, tylko wybrane zagadnienie racjonalności wiary, usytuowane w szerokim kontekście intelektualnym XVII-wiecznej Anglii. Wyodrębnienie takiej wspólnej płaszczyzny pozwala Habilitantowi wykazać, że w okresie 50 lat własnej aktywności pisarskiej More wciąż poszukiwał argumentów, wzmacniających rangę rozumu ludzkiego, który jako kopia rozumu Boskiego umożliwia realizację głównego celu życia, jakim jest poznanie Boga i prawdziwego szczęścia.

Nie sprowadzałabym jednak wartości rozprawy wyłącznie do dobrze przeprowadzonej rekonstrukcji filozofii More'a, która z pewnością – jak przyznaje Habilitant - nie stanowiła spójnej całości, ani nawet do trafnej (udanej) charakterystyki platonizmu z Cambridge, a zwłaszcza jego źródeł teoretycznych. Docenić należy ponadto uwzględnienie istotnego wpływu religii kalwińskiej na kształtowanie się poglądów filozoficznych More'a, co zapowiada sam tytuł rozprawy, wskazując na przyjętą w niej hipotezę interpretacyjną. Nie ulega wątpliwości, że Habilitant w ten sposób nawiązuje do strategii badawczej współczesnych historyków filozofii takich, jak: S. Menn, R. Pasnau, S. Hutton, S. Gaukroger, R. Popkin, unikających kreowania obrazu filozofii nowożytnej według gustów i uprzedzeń badaczy żyjących w wieku XX i XXI, dążących raczej do rekonstrukcji specyficznego klimatu duchowego badanej epoki, w której religia zajmowała niezwykle ważne miejsce.

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia i obszernej bibliografii podzielonej na literaturę źródłową - dotyczącą platoników z Cambridge i innych przywoływanych w pracy filozofów - oraz na literaturę pomocniczą.

Ks. dr Kucharski pisał we wstępie, że w centrum jego zainteresowania „znajdą się nie konflikty społeczne, polityczne czy wewnątrzkościelne burzliwych lat 1640-1660 i następnych, ale praktyczny wpływ teologii kalwińskiej na postać życia religijnego chrześcijan angielskich tego czasu” (s. 14/15). W celu nakreślenia owego kontekstu Habilitant wykonał w rozdziale pierwszym ogromną pracę, sięgając do oryginalnych XVII-wiecznych anglojęzycznych tekstów źródłowych (L. Muggleton, I. Pennigton, J. Bunyan, H. Bullinger, T. Helwys, W. Perkins) dotyczących kalwińskiej doktryny predestynacji, która w znacznym stopniu wpływała na praktykę życia religijnego ówczesnych chrześcijan. Spór o rozumienie Boga i natury ludzkiej skażonej grzechem pierwotnym nie był bowiem – jak słusznie zauważa Habilitant - tylko sporem akademickim. Powołując się na własne doświadczenie religijne, More dostrzegał potrzebę przezwyciężenia szkodliwych konsekwencji kalwinizmu,

czyli postaw przygnębienia, rozpacz, bezsilności, a ostatecznie – niewiary. Stąd wynika poszukiwanie dróg racjonalizacji wiary w Boga, w czym miało pomóc sięgnięcie po emanacyjną metafizykę neoplatońską.

W rozdziale drugim Habilitant zaprezentował krytyczne stanowisko platoników z Cambridge (R. Cudworth, B. Whichcote) wobec woluntarystycznej teologii kalwińskiej, zwłaszcza wobec założenia o niepoznawalności natury Boga oraz założenia o niezdolności natury ludzkiej do poznania Boga i realizowania Boskich nakazów moralnych. Jak wykazał Habilitant, platonicy widzieli szansę wyjścia z kryzysu religijnego własnej epoki w racjonalnym ujmowaniu zagadnień związanych z życiem religijnym. Nie akceptowali rozdziału sfer rozumu i wiary, a także rozdziału natury i Boga. Zwracali uwagę na ważność wewnętrznego oczyszczenia duszy, która potrafi upodobnić się do tego, co Boskie, mimo że nie kwestionowali przydatności Objawienia zewnętrznego (Biblii).

Kolejne trzy rozdziały rozprawy są już poświęcone analizie poglądów filozoficznych i teologicznych H. More'a. Rozdział trzeci stanowi rzetelną rekonstrukcję procesu krystalizowania się doktryny More'a pod wpływem różnych inspiracji teoretycznych (Plotyn, Proklos, Porfiriusz, Michał Psellus, Orygenes, *Theologia germanica* z XIV w., Marsilio Ficino). Habilitant wyróżnia dwa okresy, których cezurą są lata 60-te w. XVII: w pierwszym okresie More uważał, że platonizm i kartezjanizm są różnymi postaciami starożytnej wiedzy (*prisca theologia*), którą trzeba ponownie odkryć i oczyścić ze zniekształceń katolicyzmu, w drugim – krytykował mechanycyzm Kartezjusza za utożsamienie materialności z rozciągłością, co mogło prowadzić do zanegowania istnienia substancji duchowej, która nie może istnieć w żadnym miejscu, a tym samym - do ateizmu.

W rozdziale czwartym Habilitant prezentuje pogląd More'a dotyczący najważniejszych zagrożeń współczesnego mu chrześcijaństwa: ateizmu i entuzjazmu, pochodzących z jednego irracjonalnego źródła. Habilitant sformułował tezę, że już w latach 40-tych (a nie dopiero w latach 60-tych w. XVII wskutek krytyki poglądów T. Hobbesa i B. Spinozy, uznanych za ateistyczne), More rozpoznał zagrożenie ateizmu w kalwińskiej teorii predestynacji. Świadczą o tym publikacje z r. 1642 takie, jak: *Antipsychopannychia* i *Psychozoia*. Habilitant zadał sobie wiele trudu, by wykazać, że spór o ateizm, tak jak rozumiano go w nowożytnej Anglii XVI i XVII w. (T. Heywood, T. Prat, E. Stillingfleet, E. Allde, W. Ames, T. Edwards, J. Harris) nie był sporem czysto intelektualnym, ponieważ odnosił się przede wszystkim do wymiaru religijno-moralnego życia człowieka. Z tego względu More koncentrował swoją

uwagę na ateizmie praktycznym, upatrując jego źródeł w melancholii, chorej wyobraźni i zniewoleniu przez zmysły oraz wskazując na „prawy rozum” jako środek zaradczy. Habilitant słusznie zauważa, że o ile stosunek More’a do ateizmu jest jednoznacznie negatywny, o tyle stosunek do entuzjazmu jest bardziej złożony, ponieważ More odróżniał prawdziwy entuzjazm (odnoszony do Boskiej iluminacji i doświadczenia mistycznego) oraz fałszywy entuzjazm, w którym ujawnia się własna wola egoistyczna. Niewątpliwie ujawnia się tu chrześcijańska wersja emanacyjnej metafizyki neoplatońskiej, zwłaszcza wątek wskazujący na 3 poziomy istnienia duszy: najniższy (zmysłowy), środkowy (rozum, wola), najwyższy (intelekt skierowany ku Bogu tożsamy z życiem Bożym). By osiągnąć ów trzeci poziom, konieczne jest oczyszczenie duszy, oderwanie się od elementu zmysłowego i rozumowego oraz od własnej woli po to, by poddać się działaniu Boskiego światła. Habilitant wskazuje na współistnienie w osobowości More’a elementu racjonalnego i mistycznego zarazem.

W rozdziale piątym zostało podjęte zagadnienie poznawalności Boga w ujęciu H. More’a. Jest to najbardziej doniosła część rozprawy, podzielona na podrozdziały poświęcone etyce, epistemologii i filozofii naturalnej. Habilitant ma świadomość trudności z wyodrębnieniem wspomnianych działów eklektycznej w swym charakterze filozofii More’a, mimo to podejmuje taką próbę uporządkowania określonych wątków, zwracając uwagę na zmiany dokonujące się głównie w obszarze filozofii naturalnej. W etyce bowiem More zawsze przyjmował założenia racjonalistycznej filozofii platońskiej, odwołującej się do jasnych i oczywistych aksjomatów moralności, które umożliwiają poznanie cnót i ich realizację, a tym samym pozwalają na cieszenie się szczęściem pełnego zjednoczenia duszy ludzkiej z Bogiem.

Trafne jest ustalenie Habilitanta, że More nie zajmował się szerzej zagadnieniami epistemologicznymi, nie uznawał ich za pierwszorzędne jak John Locke u schyłku w. XVII, nie zmieniał własnych poglądów w tym obszarze, próbując na różnych etapach własnej drogi łączyć racjonalizm z iluminizmem. Jak wykazuje Habilitant, More w rozumie wyodrębnił 3 władze: pojęcia wspólne, świadectwo zmysłu zewnętrznego oraz dedukcję, ponadto wprowadzał dodatkową władzę poznawczą wyższą niż rozum naturalny, nazywając ją duchem odrodzonego życia lub duchem Chrystusa zamieszkującego w duszy ludzkiej. Uważał, że wykazanie, iż pojęcie Boga jest wrodzone i nieusuwalne, pozwoli uniknąć zagrożenia ateizmu i entuzjazmu, odwołującego się do prywatnych (osobistych) objawień, a także uniknąć błędów teologii katolickiej, nierespektującej zasady niesprzeczności (np. dogmat transsubstancjacji). Za mankament można uznać to, że Habilitant uchyla się od

zajęcia własnego stanowiska, np. przytaczając za R. Crockerem trzy hipotezy interpretacyjne wątku iluminizmu w publikacjach More'a. Nie rozstrzyga, czy jest to motyw drugorzędny, czy pierwszorzędny, czy iluminacja dostarcza nam nowej wiedzy o Bogu, czy też pozwala głębiej przeżyć to, co poznaje rozum naturalny. Zwraca uwagę na to, że More dostosowywał się do możliwości własnych odbiorców, brał pod uwagę tych, dla których droga do oczyszczenia własnej duszy jako warunku iluminacji, mogła być niedostępna, dlatego poszukiwał argumentów za istnieniem Boga, wskazując słabości mechanistycznej interpretacji świata oraz konieczność uznania duchowego charakteru zasad kierujących światem.

Bardzo ważny i cenny poznawczo jest podrozdział o filozofii naturalnej H. More'a, wzbogacony przeglądem teorii materii i przestrzeni obecnych wciąż w debatach filozofów XVII-wiecznych. Habilitant wykazuje bardzo dobrą orientację w zakresie historii filozofii starożytnej, średniowiecznej i renesansowej, odwołuje się do tekstów źródłowych w próbie rekonstrukcji poszczególnych stanowisk. Ukazuje ewolucję poglądów More'a na istotę materii (od rozumienia *hyle* jako czystej możliwości utożsamionej ze złem po uznanie tezy o materii jako homogenicznym zespole atomów niepowiązanych jeszcze w konkretne ciała). Ewolucja ta wiąże się także ze zmianą terminologii najpierw czerpanej z tradycji platońskiej (*Platonic Song of the Soul* 1647), później wzbogacanej o tradycję chrześcijańską, co potwierdza ezoteryczna i symboliczna interpretacja *Księgi Rodzaju* w *Conjectura Cabbalistica* (1653), wreszcie uzupełnianej przez aparaturę pojęciową Kartezjusza w latach 60-tych w. XVII. Wbrew Kartezjuszowi More bronił tezy o istnieniu rozciągłej substancji duchowej, co pozwalało mu uzasadnić tezę o Boskiej wszechobecności w świecie stworzonym. Szczególną rolę odgrywało tu pojęcie Ducha Natury modyfikowane w kolejnych dziełach More'a aż po sformułowaną w *The Immortality of the Soul* (1659) koncepcję uniwersalnego Ducha Natury, który - zgodnie z zasadą ontologicznej oszczędności - zajął miejsce wielu form zarodkowych w obszarze *physis*, przyjmowanych we wcześniejszych pismach. Duch Natury miał być nieświadomym wykonawcą Bożych decyzji w świecie, odpowiedzialnym za poruszanie i kierowanie materią. Habilitant słusznie zauważa, że ów wątek pozwala uniknąć niebezpieczeństwa panteizmu oraz ateizmu.

Za wartościowe w rozprawie uznaję to, że Habilitant umiejętnie rekonstruuje klimat intelektualny XVII-wiecznej Anglii jako kontekst interpretacyjny poglądów More'a, wykazując, że jego argumenty mogły trafiać do współczesnych mu odbiorców, chociaż oceniane z dzisiejszej perspektywy wydają się mało przekonujące, czy nawet wysoce

ryzykowne (np. odwoływanie się do *prisca theologia* oraz do quasi-mistycznego doświadczenia, które ma być warunkiem poznania wrodzonej idei Boga, próba powiązania substancji duchowej z materialną poprzez przypisanie jej rozciągłości, wprowadzenie Ducha Natury jako nieświadomego wysłannika Boga kierującego światem itp.). Habilitant wykazuje nadmierną ostrożność, unikając zajęcia własnego stanowiska np. wobec hipotezy D. Leecha, który uważał, że wbrew intencjom filozofa z Cambridge i innych zwolenników ówczesnej teologii racjonalnej spór o Boga nie prowadził do umocnienia postawy religijnej. Pisze: „Jeśli analizy Leecha są trafne, to wysiłek teologów racjonalizujących wiarę miałby prowadzić do umacniania ateizmu, a Henry More odegrałby w tym procesie istotną rolę” (s. 243). Byłby to przykład niezamierzonych konsekwencji, do jakich mogą prowadzić poglądy myśliciela realizującego w swych pismach wyraźny zamiar apologetyczny. Uważam, że można byłoby podjąć się obrony More’a, wykazując współistnienie iluminacji i rozumu naturalnego, co z pewnością odróżnia go od modelu racjonalności w dziele Johna Tolanda *Christianity not Mysterious* (1696).

3. Opinia końcowa

Biorąc pod uwagę oceny głównego osiągnięcia naukowego oraz pozostałych aktywności naukowych, dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzatorskich, uważam, że ks. dr Dariusz Kucharski spełnia ustawowe warunki do uzyskania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia. Wnioskuje zatem o dopuszczenie go do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

